

Cilt I

1931

TÜRK HUKUK VE İKTİSAT TARİHİ MECMUASI

Istanbul Darülfünunu Türkiyat Enstitüsü
tarafından neşredilir

Müdür :

Prof. Dr. Köprülüzade Mehmet Fuat

Istanbul -- Evkaf Matbaası

1931

Bosnada arazi meselesinin tarihî esasları

Dr. Ciro Truhelka

Eski Sırbistanda Arazi Vaziyeti

Bosna'da tarihî inkişafını hakkiyle tetkik ederek, tarihî ehemmiyetini vazihan meydana koymak için iddia ile ortaya çıkacak bir mesele varsa, o da, şüphesiz, *arazi* meselesidir. Maatteessüf şimdiye kadar bu meseleyi halle cesaret edecek bir kimse çıkmak şöyle dursun, hatta bu ihtiyacı takdir edecek bir fert bile meydana çıkmamıştır. Yirmi otuz senedenberi siyasi bir çıkmaz (noli me tangere) telâkki edilen ve ilmen yavaşılması müşkül bir mesele olarak görülen bu meselenin halli için yalnız müverrihlerin değil, belki hukuk âlimlerinin, millî iktisatçıların ve içtimaiyatçıların hep birden mesailerini teşrik etmelerinin zarurî olması ve bu ilim şubesinin—Bosna'da—bir araya getirilmesinin müşkül bulunması yüzündendir ki, şimdiye kadar tetkikine imkân elverememiştir.

Bu sayfalarda meselenin tarih tarafını biraz tenvire çalışmak istemişim, ortaya etraflı bir monografi koymak fikriyle değildir. Maksadım, sair tetkiklerim esnasında yoluma çıkmış olan bu meselede alâkayı haiz olan tarihlerden bir ikisini kaydederek belki daha fazla salâhiyeti haiz zevatı, her suretle mühim ve bütün manasıyla günün meselesi olan bu *mesele* ile mufassalan iştigale sevk ve tahrik etmektir.

Orta zamanda Sırbistandaki arazinin bulunduğu vaziyet hakkında sathî izahat vermekle işe girişiyorum. Bu izahat, aradaki tezat dolayısıyla Bosnadaki arazi vaziyeti için bir ayna hizmetini görecek ve orta zamandaki Bosna müesseselerini umumiyete vaki olduğundan büsbütün başka—ve hemen söyleyelim—ve çok daha müsait bir surette aydınlatacaktır.

Orta zamandaki Sırp teşkilâtı, Kmet'i, şüphesiz Bosna'da olduğu şekil ve vüs'atte tanımamaktadır; orta zamanda Sırpların istinat ettiği—yalnız *etnik* değil aynı zamanda *içtimai*—esasların Bosna'da—kinden büsbütün başka olduğu nazar-ı-dikkate alındığı takdirde, bu hal pek iyi anlaşılır.

İslav şeceresinin Sırp unvanını taşıyan dalı, kavimler muhacereti esnasında, Balkan yarım adasının kalbine doğru sokularak yerli (autochton) anasır üzerine hakimiyet tesis ettiği zaman inhitata düşmüş içtimaf şerait karşısında bulundu ki, bu ahval Roma İmparatorluğunun inhilâli zamanı için tamamiyle karakteristiktir. Tektük geniş arazi sahipleri (*Latifundien*) ve askerî kolonistlere mukabil hukuktan mahrum yerli bir kütle bulunuyordu. Bu eski halk Kmet değil bilakis asıl köle olarak Roma beylerinin toprağını sürerlerdi. Bunlar Trakyah milletlerin ahfadı idiler. Asırlarca müddet ecnebi hakimiyetine itaat etmelerinden sarf-ı-nazar, bunların, kadim Trakya lisanlarını suhuletle Romalı fatihlerin lisanlarıyla—bilâhara romence (*römen lisân*)—yi İslav fatihlerinin lisanlarıyla kolayca mübadele etmeleri gibi—değiştirmeleri bunların azimden mahrum oldukları hususunda tamamiyle karakteristik bir hâdise teşkil eder. Köleliğe olan meyil ve istidadı bertaraf etmeye şüphesiz medarı olmıyan bu esir halk kütesinden bir kısmı Roma İmparatorluğundan harice çıkarılmış ve efendileri için zengin Misya (*Mösien*) madenlerini *ad metalla* işletmiye mahkûm olmuşlardı.

Bu kütlelerin hâkim ve fatihi olan Sırpların bu şeraiti ıslah etmeleri için hiç bir sebep mevcut değildi. Bunlar Romalı hâkimlerin rolünü deruhte ettiler, araziyi kendi ellerine aldılar ve yerli (autochthon) köylü ahali ise evvelki gibi ıslavlık veya kölelik şeraiti altında kaldılar. Bunlar, Sırpların zahirde Trakyahların kelimelerinden olan *Mjero-ph* veyahut *Mjero-ps* ile işaret ettikleri Ulahlar (*Vlachad*)dır [1].

Mjero-ph'ların, üstünde yerleşerek efendileri için çalışmaya mecbur oldukları araziye *Mjero-pstina* tesmiye olunuyordu; ma-mafi *Mjero-ph* hiç bir zaman Bosna'da mütedavil olan umumî manada bir Kmet değildi, bil'akis muayyen hususî bir *Mjero-ph* kanununa (*mjero-pski zakon*) tâbidi.

Kıral Duşan kanunnamesi ile Deçani, St. Stephan ve Milutins'in Chrysobulion'larında bu *Mjero-pha* kanununun en mühim hükümleri tespit edilmiştir. Bu ahkâma göre biz *Mjero-ph*'u yabancı bir toprağa bağlı bir fert olarak görüyoruz. Kanunun hükümlerinde, işlediği arazi mahsulâtından bir kısmı üzerinde *Mjero-ph*'un bir hakkı olup olmadığı ve yahut *Mjero-ph*'un, arazi sahibinin, iâşe için önüne athığı kırmıtularla mı geçindiği hakkında hiç bir kayıt yoktur. *Mjero-ph* efendisine muayyen bir hizmeti angarya olarak yapmakla

[1] Arnautga "mjer.", kelimesine bakınız.

mükellefti; efendisine senede 6 *Mjeti* [1] buğday, 2 *Mjeti* kızılcıca buğday, 2 *Mjeti* darı olarak çift sürmeye mecburdu. Efendisinin bağını iki gün budıyacak, kuru ot tophıyacak, meyvalarını koparacak, yük ve nakliye hizmetini görecek (ponos), her sene arpa suyu imaline mahsus filizlenmiş arpa (slad) hazırlıyacak ve onu şerbetçi otu (ohmeljiti) ile karıştırıcaktı; bundan başka, efendisi emrederse, her sene iki gün müddetle sürücülük edecekti.

Mjeropştına'da iskân eden bir fert bilfiil *Mjeroph* olup *Mjeroph* kanununa göre idare olunur. O bu vaziyetinde, hatta amiyane olarak kanunun ifade ettiği veçhile (bir kitap okumayı öğrendikten sonra da) kalır; yani fikrî asalet bile onu kölelik bağlarından kurtaramaz. *Mjeroph* tabakası arasından bir kadın olan hür bir fert dahi *Mjeroph* sınıfına geçer; bir Sırp erkeğinin bir Ulah kadını ile izdivacından doğan çocuklar *Mjeroph* kanununa tâbi tutulur. Eğer bir *Mjeroph* kendisini ezen vaz'iyete artık tahammül edemeyip firar ederse, efendisi, onu yakaladığı takdirde burun kanatlarını yarmak, kamçı ile dövmek (*osmuditi*) ve onu tekrar Mjeropştına'da alıkoymak hakkına maliktir.

Sırbistandaki arazi şeraiti orta zamanda Mjeraph için düşünelindiği kadar feci idi. Burada çiftçiyi orta zamanın içtimaf teşkilâtında ancak bir Hintli *Parya* ile, bir Moralı *Helote* ile hemseviye en aş'a bir tabakada görüyoruz. Mjeroph hukukları mahrum vazife altında ezilmiş, ayrılması imkânı olmayacak derecede toprağa bağlı bir fert olup hayatı vazifesi efendisi için alın teri dökerek toprağını işlemekti.

Bu acıklı şeraitin menşesini kendilerinde aramak mecburiyetinde bulunduğumuz eski Trakyalıların, ölümlü meserret ve sürur teş'it etmeleri ve doğum vak'alarını ise bilâkis yeis ve matem ile karşılamaları, bu feci şeraif altında, hiç te şaşılacak bir şey değildir.

Sırbistanda Mjeroph'un bulunduğu bu feci vaziyet kanunun şu maddesi ile de bir kat daha ağırlaşmaktadır: asillerin (vlastela) irsen temellük ettikleri uşak (otroci) ve çocukları asillerin ebedi miraslarını teşkil eder (otroci ... što imaju vlastela u baştinu i njih djeca u baştinu vjeçnu) ve efendi onları satmak veya hediye etmek—ki birçok hediye vesikaları mevcuttur—selâhiyetini haizdir .

[1] Müellif Mjeti kelimesini almanca „Joch,, ile tercüme ettikten sonra bir de istifham işareti koyuyor. (Joch) kelimesi Fransızların „arpent,, kelimesi mukabili olup Şemseddin Sami beyin kamusunda „takriben beş bin murabba metrelük mahalden ibaret eski arazi mikyası” olarak gösterilmektedir (mütercim).

Ulahların ve gerek kadim cetleri Trakyalıların (Herodot'a bakın) bu acıklı mukadderattan kurtulabilmek için çocuklarını ecebilere köle olarak sattıkları Ragüzalıların on üçüncü ve on dördüncü asırlara ait hazine-i-evraklarında çok defalar tespit edilmiş olup *Drijeva* (Gabella), Ragüza ve İstanbul'daki esir pazarları Bosna kırılları tarafından Drijeva ve Ragüza'daki bu rezalete karşı itiraz edilinceye kadar, bilhassa satılık insanlarla doldurulmuştu.

Sırbistan'da *Sokalnik* denilen kısmın Mjero-ph'lara nazaran daha müsait vaziyette buldukları anlaşılıyor. Bunlar isimlerini "sok," veya "soc," tesmiye edilen bir vergi tediyesiyle mükellef olduklarından dolayı, almışlardır. Bu köylü sınıfı hakkında ten-vire ihtiyacımız vardır. Mamafî bunlarda, velevki daha az mikyasta olsun, arazi sahiplerine angarya hizmet ifasına mecburdurlar. Bu kısım halkı kısmen, proletaryalarını bu sınıfa geçiren burjuvalar teşkil ediyordu; zira Duşan'ın kanunnamesi: şayet san'at sahibi bir ustanın müteaddit çocukları olursa bir tanesinin babasının mesleğine salık olmasını ve diğerlerinin ise Sokalnik olmasını emretmektedir.

Bu izah edilen Sırp arazi vaziyetine, velevki takribî olsun, işaret edecek en ufak bir ize bile orta zamanda Bosna'da tesadüf edemeyiz. Köylü veya Kmet Mjero-ph'tan çok daha yüksek içtimai seviyede bulunurdu ki vaziyetleri bu mirasından da mahrum edilen Mjero-ph'larla mukayese edilemez. Araziyi işlemek hususunda her ikisi arasındaki bu büyük farkın sebebi şu olabilir: Sırbistanda köylü halkın esas kütlesi romanleşmiş Trakyalı halk—ki sonraki Vlahlar—idi ve bunlar kablettarihî içtimai müesseselerin ruhuna uygun olarak arazi sahiplerinden müteşekkil bir gurup (vlastela) yani *kath'exochen* Sırp'lar tarafından hüküm altına alınmışlardı. Halbuki biz Bosna'da gerek köylü ve gerek efendi sınıfında mütecanis bir İslav ırkı görüyoruz (Belki arada pek cüz'î bir fark vardır, o da birincilerde yani köylü sınıfında yerli İllirya kanı efendi sınıfına nazaran belki biraz daha haiz-i ehemmiyettir).

Orta Zamanda Kmet

Bosna'da *Knez* dahi tesmiye edilen Vlastelin arazi ve toprağın hakk-ı verasete malik sahipleri idiler. Aynı arazinin münasip bir irat (aynen) mukabilinde irsî mültezimleri olan Kmet ise arazi sahibi tarafından tevdi edilen mülkün intifaı hakkı kendisine

bahşedilmiş olan kimsedir. Bosnada Kmet, arazi sahibine her sene vermekte olduğu hasılat hissesi haricinde bir gûna angarya hizmet ifasıyla mükellef olmadığı gibi şahsi hürriyeti her hangi bir şekilde tahtit te edilmiş bulunmuyordu. Bizzat Kmet lâfzı Bosna'da orta zamanda hiç bir suretle dun ve hakir bir manayı mutazammın değildi. İctimaî noktadan ise Kmet'ler arazi sahiplerinden pek okadar uzak değillerdi; zira orta zaman rûtpe cetvelinde Kmet doğrudan doğruya *Vlasteliçic* (yani küçük arazi sahipleri) takiben zikredilmekte ve daha sonra *Kmetic* gelmektedir; esasen Kmet'ler daima, tıpkı arazi sahipleri gibi, (iyi Bosnahılar—*dobri Bošnjani*) ler arasında sayılmaktadır.

Orta zamanda arazi sahibine ekseriya verilen hasılat hissesi üçte bir itibar edildiğinden pek nadir olmıyarak Kmet'e (*tretije-nik*-üçte bir adam) derlerdi; fakat Kmet'in bulunduğu bazı yerlerde ise hasılatın yarısı arazi sahiplerine verildiğinden bu takdirde de bu kısım Kmet'lere *Polovnik* tabir edilirdi.

Kmet kelimesinin etimolojisi Agram Akademisinin lûgatinde izah edilmiş olduğu gibi bu kelimenin müruru zamanla manasında husule gelen tagayyürler de aynı yerde mevcuttur ki bu varyasyonlarda istikrah ve nefreti mucip fer'i bir mana verilmeye müsait tek kelime dahi yoktur. Lûgattekilere ben yalnız şunu ilâve etmek isterim: son Bosna peskoposu (Patarenerbisehof) *Gost Radin* vasiyetnamesinde Kmet'leri kendi dindaşları olan hristiyan erkek ve kadınlarla (*krstjani i krstjanice*) aynı sraya koyuyor. Eğer en son zamanlarda bu kelimeye gayri ihtiyarî olarak hakareti mutazammın fer'i bir mana yapıştırılmışsa bu, dışardan gelmiş olup katiyyen haklı bir izafe değildir.

Orta zamanda Bosna'da mevcut olan arazi vaziyetini Ragüza'daki hazine-i- evrak kayıtlarına istinaden tespit edebiliriz.

Ragüza serbest şehri 1333 senesine kadar şehir surları haricinde yalnız *Astarea* tesmiye edilen araziye malikti ki, bu arazi *San Giacomo*'dan *Val di Noce*' ye kadar uzanıyor ve ancak yarım mil murabbai mesaha-i- sathiyeyi kaplıyordu. Bundan başka bu saha şehrin mutlak bir mülkü değildi, bilâkis bir timar olup bunun için şehir bidayette Hum Knez'ine ve bilâhare Bosna kralına *Mogoriş*—lâtincesi: magarisium, margarisium—tesmiye edilen bir vergi tediyeye ederdi. 1333 tarihinde Ragüzahlar Bosna Banusu Stephan'dan *Stagno* ile *Sabbioncello* yarım adasını, 1398 de kiral *Ostoja*'dan *Primorje* tesmiye edilen ve *Stagno* ile *Astarea* arasında kâin olan sahil hattını aldılar, ve 1419 tarihinde San-

dalı *Hranic* den Canali'nin nısfını ve 1427 de aynı arazinin voyvoda *Radosav Pavlovic'e* ait olan diğeri nısfını aldılar. Bütün bu elde edilen arazi için Ragüzalılar iştirâ bedeli olan paradan mâdâ senevî muayyen miktar vergi veriyorlardı ve bu suretle oldukça mühim Bosna arazisi üzerine hâkim ve metbu oldularsa da bu arazi üzerinde, evvela Bosna tacı ve bilâhare de Türkiye, metbuiyet iddiasında bulundu.

Ragüzalılar bu sahayı elde edince burada bulmuş oldukları arazi vaziyet ve şeraitini olduğu gibi muhafaza ettiler. Mevcut toprak, bilâhare bizzat gördüğüm *Foça* civarındaki kadastro kayıtlarından [1] istintaç edildiğine göre, Bosna'da da aynıyle vaki olduğu gibi, onda bir—ki bu onda bire *Desetak* tesmiye olunuyordu—taksimata tâbi tutuldu. Bu toprak muayyen bir miftaha nazaran medenî hukuk elde etmiş olan patrisyenler ile burjuvalar arasında taksim edilmiş ve bunlar tarafından Kmet'lere daimî irsî olarak iltizama verilmiştir. Ragüzalıların ötedenberi müteameyl olduğu Bosna arazi şeraitini burada değiştirmedikleri, 1385 tarihinde arazi hakkında istar edilen bir emirde harfiyen şöyle denilmesiyle sabittir: *et in omnibus aliis ordines antiqui, facientes mentionem de dictis territoriis observentur et in suo remaneant robore firmitatis* yani Ragüza'ya terkedilen arazi kısmında eski Bosna arazi vaziyeti değişmiyerek devam edecektir.

Pek tabii olarak ne Ragüzalı patrisyenler nede burjuvalar kendilerine verilen mülkü bizzat işlemeye tenezzül edecek değillerdi. Yalnız kendilerine, yazın oturmak için ve şahısları için cüz'î miktar araziyi muhafaza ile iktifa ettiler. Bizzat kendi idareleri altında işledikleri bu kısım mülke *Carina* tesmiye ediyorlardı ki, bugün Bosnada da *Begluk* kelimesinden anlaşılan şeyin aynıdır. Geri kalan bütün toprak Kmet'lere terkedilir veya onlara daimî icara verilirdi. Kmet'ler arazi sahiplerine yarı hasılatı aynen teslim etmekle mükellefdirler ki bu *Polovnici* dahi tesmiye edilirdi. Ragüzalıların vesikalarında böyle daimî icra ve iltizama bundan dolayı *dare ad poloviziam* derler, Kmet'e ise *polovnicus* tabir olunur. Bu isim her ne kadar yalnız meyva, üzüm, kuru ot gibi mahsulün nısfı ve zeriyyattan ise yalnız üçte biri ve hatta 1446 senesinden itibaren yalnız dörtte biri verilmekle beraber arazi ragüzalılara geçtikten sonra de baki kaldı.

Bosna'da bugün de olduğu gibi arazi sahiplerine düşen hasılat hissesine *Tretina* derlerdi. Kmet'e ise orta zamana uygun olarak *Tretjenik* yani üçte bir adâm tabir olunudu.

[1] Bu vesika Ragüzada bir şahsın elindedir.

Orta zamana arazi sahipleri ile Kmet'ler arasındaki münasebatı tanzim eden başlıca mevzuat aşağı yukarı şöyle idi: Velastelin arazinin daimî ve irsî sahibi olduğu halde Kmet'lere bahşedilen ve *Kmetovština* tabir edilen arazinin intifa hakkı bidayette katıyen daimî ve irsî bir hak olmayıp daha evvelki zamanlarda yalnız arka arkaya muayyen bir sıra nesle bahşedildi. Netekim 20 Eylül 1374 tarihinde *Trebinje* peskoposu Franziskus, *Mercana* kilisesine ait olan bir mülkü *Medoš Radosalic* isminde birine, vesikada denildiği gibi : *pro evidentî utilitate et augmento eiusdem ecclesiae* ve : *usque ad sextam generationem incipiendo ab ipso* daimî icara vermişti.

Bundan evvelâ : icarın ilk şartı arazi sahibinin kat'î olarak intifa elde etmesi,

Saniyen: Kmet'in veraset hakkının yalnız altı nesle münhasır bulunması keyfiyeti tevazzuh ediyor .

Her bir Kmet, işletmek üzere kendisine verilen ve hasılatından senevi aynen ita edilecek muayyen bir hisseyi arazi sahibine teslim edeceği tarlasından başka bir *Zlatica* (italyanca Soldo—400 kulaç murabba) vüs'atinde vergiden muaf bir arazi parçası alır ki, bu arazi üzerine evini bina eder ve sırf evini idare için sebze ve meyva ekebilirdi. Bu tarla toprak ile *Hortus* arasındaki farkın ne kadar derin olduğu şundan anlaşılır: bir meyva ağacının dalları hudut duvarının haricine taşdığı takdirde Kmet o taşan dalların üstünde yetişen meyvaların nisfını arazi sahibine verecekti. Kmet vergiden muaf olan bahçeden başka — şayet mülk sahibinin ormanı varsa—kereste hakkı (*Jus lignamini*), otlak hakkı (*Jus pascuandi*), palamut varsa, palamut hakkı (*Jus glandulandi*) na maliktiler. Fakat bu haklar yalnız Kmet'in hayvanları için verilmiş olup spekülâtif bir menfaat temin edemezdi. Kmet bu menfaatlere karşı her sene muayyen bir mühlet zarfında *Poklon* (hediye) dedikleri hususî bir vergi vermekle mükellefti. *Poklon*, kaideten bir çift tavuk, 10 tane yumurta, 1 kuzu yahut keçi yavrusu v.s.den ibaretti. Eğer arazi sahibi bir kilise cemaati ise bu *Poklon* muayyen merasim günlerinde kiliseye verilmesi icap eden mum (*Duplir-doppiero*) da inzıam ederdi.

Yukarda da kaydedildiği gibi bidayette Kmet hukuku kat'iyen mahdud değildi ve irsen intikal etmekle beraber irsiyet mefhumu mürurü zamanla millî hukuk noktasından mazhar-ı müsaade olduğu için hakk-ı mirasa malik muayyen nesiller sırası nazar-ı itibara alınmadan teşekkül etti, Kmet emlakî veraset

suretiyle *in patrimonium* vücut buldu. Mamafih bu *patrimonium* ehemmiyetli bir şarta bağlı bulunuyordu ki, bu şarta göre, şayet Kmet, efendinin hissesine düşen vergiyi muntazaman ifa etmez ve yahut ta arazi fena idare yüzünden harabiye yüz tutacak olursa arazi sahibi Kmet'leri azletmek hakkına malikti; fakat bu takdirde de arazi sahibi maruf tabiri ile *Amelioramentum*'u. tesviye etmek vazifesiyle mükellef tutulmak suretiyle, yani arazinin sermayesini tezyide yarıyacak melioration ve investition'u. taviz suretiyle, işinden uzaklaştırılan Kmet'lerin menfaati gözetiliyordu.

Bir köylü, arazi sahibinin muvafakatiyle işlenmemiş toprağa *ledin* (lâtince : lidigna) yerleşir, ağaç v.s.yi köklerinden ayıklayıp zemini kabil-i-zer bir hale koyarsa, arazi sahibi onu üç seneden evvel bir suretle uzaklaştırılmazdı.

Ragüzahlar kendi milkiyetleri altına aldıkları Bosna arazisi için bir sıra emirler istar etmişlerdi ki, o zamanki arazi vaziyeti için şayan-ı dikkattir. Biz pek çok olan bu emirlerden "*Ordines*," yalnız dikkate şayan birkaç ahkâmı alıyoruz.

Arazi sahibinin hakkı milkiyeti 1393 senesinde büyük meclis tarafından istar edilen kanun ile tahdit edilmektedir ki bu kanunda bir arşın yerin bile bir ecnebiye satılması menedilmektedir. Aynı kanun arazi satışında komşuya „kommassation" maksadıyla tercihan satın almak hakkını vermektedir.

İskân hakkı atideki ahkâm ile tahdit edilmekte idi : Kmet'lerin başhcasını Bosnadan gelen muhacirler, yani ecnebi devlet tebaası teşkil ettiğiinden iskân bahanesiyle Ragüzahlar için tehlike olabilecek veya istirahatlerini selbedebilecek hiç bir unsurun girmemesi için tedabir-i evveliye ittihaz edilmiştir. Bunun için 3 Haziran 1385 tarihinde istar edilen kanunda Kmet sıfatıyla Ragüzahların toprağında yerleşmek istiyen her bir yabancıya evvelâ bütün bir sene Ragüza'da—nev'ima polis nezareti altında—ikamete mecbur tutulması emredilmekte idi. Bu emrin istarından maksat, müstakbel Kmet'i, ona iskân hakkı bahşetmezden evvel, iyice tanımaktı. Bir senelik müddet geçtikten sonra *in civitate commorans* iskân etmek müsaadesini ihtiva eden tedbirin çok insafsızca bir tedbir olduğu hissedildiğinden bu emir 16 şubat 1417 tarihinde şu suretle tahfifen tadil edildi : bir Kmet arazisinde yerleşmek istiyen bir çiftçi Ragüza kançılarlığına müracaat edecek ve ancak Ragüzahların arazisi dahilinde ve kezalik şehir haricinde ikamet ettikten sonra Kmetlik mukavelesini akdedebilecekler.

Arazi proletaryalığı *Canali* kanunuyla (25 şubat 1427) kaldırılmıştır ki, ne arazi sahibi ne de Kmet olmıyan herkesin Canali eyaletinde ikameti yasaktı. Bu kararname, gayri memnun Kmet'ler tarafından yapılan araziye ait asayıssızlığı daha rüşeym halinde boğuyordu; zira ilk efendisi tarafından kovulan bir Kmet'i o efendinin müsaadesi olmaksızın kendi arazisi dahilinde iskân ettirmek aynı kararname ile arazi sahiplerine menedilmişti; fakat 1334 senesine ait bir kanunda şöyle deniliyordu : *unus non recipiat villanun alterius*. Bu kanundan maksat arazi sahipleri arasında vukuu melhuz olan gayri meşru rekabete nihayet vermek ve her iki tarafın Kmet'lerini birbirlerine karşı ayartmayı menetmektir.

Orta zamanda Kmet'in gerek Bosna'da ve gerek Ragüza'da toprağa bağlı olduğu münakaşa edilmez bir hakikattir. Bu hakikat pek sert bir efendi olarak tanınmış olan *Radosav Pavlovic, Konavlje'nin* bir kısmını Ragüza'ya sattığı zaman Kmet'lerin, Ragüza toprağına yerleşmek için kütleler halinde hicret etmeleri ile sabit bulunmaktadır ki, Radoslav buna karşı itiraz ettiği zaman Ragüzalılar, Kmet şartları dahilinde serbestçe bir mahalden diğer bir mahalle gitmenin tahdit edilmiş bulunmadığı nokta-i nazarını müdafaa ederek mültecileri teslimden imtina etmişlerdi. Ragüzalıların bu meselede aldıkları işbu vaziyet 1430 tarihinde başlıyan ve Ragüzalılara çok kurbana mal olan uzun bir harbin asıl sebebini teşkil etmiştir.

Orta zaman nizamatusına nazaran Vlastelin kendi Kmet'leri arasında tahaddüs eden kavgaları faslı için aynı zamanda *hâkimlik* ederd; fakat bu hakkını yalnız pek nadir ahvalde istimal eder ve bu hakkını hususî *Stanik*'ler dolayısıyla hâdis olan münazaaları halletmek için Kmet sınıfının milli köy mahkemelerine terkederdi. Bu mahkemeleri teşkil eden köy kâhyaları alelûsul kısaca Kmet tesmiye edilmektedir ki, bu cümleden olarak bugün dahi Kmet kelimesi karadada (hâkim) kelimesinin aynıdır. Arazi sahibi, kendisine karşı bir nevi klientel vaziyetinde bulunan kendi kmet'lerinin menfaatlerini yerli hükûmete karşı—tabii hamî sıfatıyla—müdafaa ettiğinden bundan dolayı lâtince vesikalarda arazi sahiplerine alehtlak *Patrnus* denilmektedir.

Şimdiye kadar bize malûm olan orta zaman arazi ahkâmının kâffesi için şayan-ı dikkat bir keyfiyet vardır : bu ahkâm, bir kelime ile olsun, Kmet ile Vlastelin arasındaki vergi münaseba-

ına temas etmemekte ve yahut hisse-i-musibeyi kanunen tespit etmemektedir. Ragüza'daki bileümle kavanin-i-mevzua, gerek Kmetleri ve gerek arazi sahiplerini ve ezcümle hükümeti bile ancak icabında zararı mucip bir mahiyet kesbedebilecek olan hata ve sui istimallere karşı himayeye inhisar etmektedir.

Bundan çıkan neticeye göre Kmet'ler ile arazi sahipleri arasında orta zamandaki daimi icra münasebatı—icar teferruatına taallük hususunda — sırf hukuku hususiyeye ait muamele mahiyetinde olup bu arada devlete teveccüh eden müdahale sadece bütün alâkadarları sui istimallere karşı himaye etmeye münhasırdı.

Bosna Derebeyliği

Orta zaman asaletine mensup hususi imtiyaz sahipleri ile müslüman haleflerinin iddialarını daha iyi anlayabilmek için orta zaman kanunlarına geriye doğru kısa bir nazar atfetmek lâzımgelmektedir. Milletler muhacereti zamanında Bosna'da iskân eden Hırvatlar Hırvatistandaki ve Dalmaçyadaki ırkdaşları gibi bir asalet teşkilâtına maliktiler. Bazı münferit kabileler (generations) siyasî teşekkülleri vücude getirirlerdi. Bazı generations'in başında kabilenin ve onun sakin bulunduğu kantonun reisi olan *Zupan* yani kanton kontu bulunurdu. Hükümdar *primus inter pares* sıfatıyla—ister ban, ister kiral olsun—diğerleri üzerine tefevvuk etmekte olup intihaplardan veya siyasî taliinden mahirane kullanmak suretiyle mutlak hükümdarlığa yükseliyor ve kendi soyunu da diğerlerinin fevkine çıkarıyordu.

Ona teveccüh eden hâkimiyet şahsî bir hak değildi; bu hak ona kabile reisi olmak itibarıyla teveccüh ediyordu ki, daima bu hakkını kabile efradından kendisine en yakın olanlarla taksim ederdi. Bundan dolayı bil'farz Banus Stephan I., mühim siyasî evrakı kat'iyyen kendi namına istar etmez, kendisine en ziyade nisbeti olan biraderi *Vladislav* (1322-23), Banin Elisabeth ve oğlu Banus Stephan II. ile müştereken ve biraz evvel zikredilen *Vladislav* ise prenses Jelen ile oğlu *Tvrtko* ve biraderi *Vuk* ile müştereken vesaiki isdar ederdi. Bu teamyül Bosna kiralığının başlangıcında da devam etti; fakat metbuiyyet hakkına diğer amiller de iştirak ediyordu; her siyasî vesikanın, kanun kuvvetini iktisaptan evvel diğer kabileler tarafından tastik edilmesi lâzımgeliyordu. Bu maksatla da sarayda (*slavnidvor*), daima devlet dosyalarında şahit sıfatıyla icray-ı memuriyet eden bir veya müteaddit mümessiller bulunurdu.

Nihayet bu temayül şu suretle inkişaf etti : siyasi evrak ve vesaikte hükümdar başta olmak üzere en yakın mensubini müş-tereken zikrolunur, nihayette ise Bosna'nın muhtelif kantonla-rından : Bosna, Usora, Soli, Donji, Kraji, Podrinje, Zagorje, Rama, Skoplje, Duvnu, Hum v. s. den bir veya iki mümessil zikrolu-nurdu. Bu meyanda sarayın mümessili olarak *dvorski pristav* ve evrakı yazan sıfatıyla de *dijak* bulunurdu.

Banus veya kiral, görülüyor ki, metbuiyet tacını daima ba-lâda zikrolunanlarla müşterek olarak taşıdığı gibi kezalik en mü-him devlet hazineleri olan emlâk ve arazi üzerindeki hakk-ı em-ri de yine müşterektir. İşte balâda izah ettiğimiz hususattan ni-hayet orta zamanda Bosna arazi vaziyeti ve nev'ima derebeylik sistemi otomatik bir surette inkişaf etti.

Hükümdar devlet arazisine devletin âyan ve ricaliyle (velmo-zerusaga) istişare ettikten sonra (uçinivšisvit) hükmedebilir ve onu eşhasa kat'î mülk olarak bahşedebilirdi; fakat bu keyfiyet pek nadir ve müstesna ahvalde mütemayiz zevata ve bu da bizatihi ferde değil mensup olduğu cemaatin mümessili sıfatıyla bahşedi-lirdi. Böyle bir arazi yalnız bilhassa merasim-i-mahsusata tahtında verilmekle kalmayıp bazı âkılâne ihtiyatî tedbirleri de istilzam ederdi; çünkü bu suretle timar ve zeamet sahibi olan kimse yalnız maddeten toprağın kıymetine temellük etmek değil aynı za-manda kendi zeametinde kendisine arazi sahibi sıfatıyla teveccüh eden bircümle imtiyazata da malik olurdu. Bir arazi yalnız hükümdarın şahsına veya devlete harp ve sulh esnasında gös-terdiği hizmete mukabil mütemayiz zevata verilirdi; zeamet vesikası ise ancak bir kanton mümessilleri tarafından resmen ve alenen taahhülle tekit olunduktan sonra hukukan kıymet kazanabilirdi. Bu vesile ile merasimde kullanılan en mühim devlet dosyalarının ve mukavelelerin taahhüt ve tasdikine ait mutat formülleri bervechi ati kaydediyorum : Bu tabriren vuku bulan tastikimizi bozan kim olursa olsun, ister bizim neslimizden biri isterse yabancı aileden birine mensup olsun, baba ve ananın ruhü kudsün, on iki havarinin ve 77 nesaranın lânet ve bedduasına uğrasın; Judas von Ischariot'un refiki olsun ve Allahın kanının şeriki olsun ve bütün semavî mahlûklar tarafından tel'in edilsin (*Tko ce sije naše zabisanije povoriti, ili bi naš poslidni ili bi inoplemenik, da e proklet i ocem i sinom i duhom svetim i duma-nadeste apostolma i 77 izabranimi i da je Judi skariotskomu drug i da e priçesnik krvi bozioj i da e proklet vsim tvorom nebeskim*).

Devlet arazisinin hususî ellere geçmesi için tatbik edilen bu muamelenin bugünün manasıyla ne kadar boş bir şey olduğu aşîkârdır.

Zeamet olarak verilen araziye *baština* ve yahut ta pek sık olarak *plemenita baština* (asiller mirası) tesmiye olunurdu. Terk-üferağ filî dosyalarda *dati u plemenito*, *dati u bastinu* (asile ait olarak vermek, miras olarak vermek) tabirleri ile gösteriliyor. *Baština* kelimesinin veraset mefhumunu ifade eden mutat mana yanında ne derece bir şumul kazandığı orta zamanda *baštinan* sıfatının yalnız irsî manasına değil *proprius* manasına da gelmesinden anlaşılır.

Eski bir tarif *baština* mefhumunu daha doğru olarak şöyle izah ediyor: *baština sve sut svobodne od sveh raboti podanak* yani *baština* bütün angarya ve vergilerden muaftır.

Söylendiği gibi, *baština* yalnız yüksek ve kıymetli hizmetler mukabilinde veriliyordu. Ezcümle Banus Stephan 1323 tarihinde *Grgur Stipančić'e* beş köy timar vermişti: "*u vike vikoma, niemu i nje govu ostalomu*," yani ona ve evlâtlarına ebedî olarak; zira Stipančić ona Bulgar kiralının zevcesini (od burskoga cara) getirmişti. Aynı Banus 1331 de Knez *Vuk Vukosalic* ile biraderi *Paul Banice* ve *Peci* civar havalî ile *Vrbanja* de birkaç köy vermişti ki sebebi Banus, Raşya (eski Sırbistan) da beygiri vurulduğu zaman Knez Vuk'tan kendi atını alması ve ayrıca da Vuk'un Raşya kiralından Novî şatosunu kurtarması idi.

Kiral Tvrtko I. *Zupan Vukmir* ile kardeşleri Tvrtko ve Stephan'a Duvno'daki Kolo köyünü vermişti. Stephan bu köyü *Jelšenica* köyü ile mübadele ettiği zaman kiral *Dabiša* 1395 tarihinde bu mübadeleyi tastik etmişti "*zanih sluzbu i viru . . . . . , što nam posluziše vsegda virno i srdčno, najviše u turačkih boih, neštedeći svoih glav za nas*," yani onların hizmet ve sadakatleri için . . . . . , onlar daima bu sıfatları ile bilhassa Türk muharebelerinde sadıkane ve dostane olarak canlarını sakınmaksızın bize hizmet etmişlerdi.

Binaenaleyh *baština* (u vike vikoma) ve yahut lâtince tabiriyle *in perpetuum* daimî olarak verildi. Kimse bu *Baština'yı* Vlastelin'den nez'e çalışmazdı. Verilen bir *Baština* yalnız bir vaziyette nakzedilebilirdi: mevzubahş Vlastelin hiyanet-i vataniye ile itham olunmuş ise .. Fakat bu taktirde dahi gelişî güzel bir müsadere vuku bulamazdı; mevzubahş töhmetin bir mahkeme tarafından hususî olarak tetkiki ile ispatı lâzımdı. Kı-

ral Thomas 22 Ağustos 1446 tarihiyle *Ivaniş Dragišić*'in oğullarına Sava nehri üzerinde *Ključ* civarındaki araziyi bahşetmesi münasebetiyle yazdığı bir vesikada şöyle diyor: “*da im se toi ne ima poreci ni potvoriti ni na mane donesti ni za ednuzgrihu kralestvu našemu, što ne biogledano gospodinom diomicrkvom bosanskom i dobrim Bošnjani,*” bu onlar için ne inkâr edilebilir, ve ne de değiştirilebilir ve ne de kırallığımıza karşı vukubulacak tecavüz için Djed tarafından Bosna kilisesi ile ve iyi Bosnalılarla beraber tetkik etmeden evvel tahdit edilemez.... Keyfiyet *Juraj Hrvatinic*'in vesikasında (*ddto Kreševo* 1434) daha vazih olarak mevcuttur: (*ako.... bisezgodilo, terebikoi.... toliko sagrišio, da mu se imaqlava odsici onomu, koi esagrišio*) yani: bir kimse bir kabahat işlemiş olsa ve bu kabahatinden dolayı başı kesilmesi lâzımgelse, bu ölüm cezasının icrası ile yalnız mücrim *Bašti*'nin hakkı temellükünden mahrum kalıp evlâtları kat'iyyen bu haktan mahrum edilmez. Keyfiyetin böyle olduğunu aynı vesikadan anlıyoruz: (*a ostali da zivu i prebivaju u vsih tih zgora imenovanih plemenštinah*) yani: ... Ve diğerleri yukarda zikredilen emval-i-asalet üzerinde yaşayabilirler.

Plemenština (asalet) mefhumu Bosnada temellük mefhumu ile okadar dar bir surette yekdiğerine merbuttur ki, bu mefhum yalnız eşhas-ı adiyeye değil, eşhas-ı hükmiyeye ve bizzat ecnebi devletlere de timar verildiği zaman meydana çıkar. Böylece Banus Stephan 1333 tarihinde Ragüza şehrine Punta ile beraber Stagno'yu *baština* ve *plemenito* olarak bahşetmişti; Ragüyalılar da Bosna büyük voyvodası *Hrvoje*'ye Ragüzada bir sarayı *uplemenito i baštinu* olarak vermişti.

İrsen müntakil zadedân emlakinin satılabildiği hakkında orta zaman vesikalarında müteaddit misaller vardır; bu misallerin en parlağı şudur: Voyvoda *Sandalj* ile *Radosav Pavlovic* Canali eyaletindeki hisselerini Ragüzalılara satmışlardı.

Derebeylik emlakinin mübadelesi hakkında bir misal de yukarda *Kolo* ve *Jelšenica* (1395) beyan etmiştik; mamafi burada bilhassa kaydedilmek lâzımgelir ki, bu tarzda arazi mübadelesi ancak hükümdar tarafından suret-i-hususiyede siyasi bir vesika ile tastik edildikten sonra kanunen tanınmış olur.

Şimdiye kadar kaydettiklerimize nazaran Bosnada orta zamanda yalnız iki cemiyet sınıfı vardı: Kmetler ki, arazi sahiplerinin arazisini işliyen daimi mültezimler, birde vlastelin [1].

[1] Vatandaş: kaideye göre yabancı bir hükümete mensup olan Ragüzalı (eğer tüccarsa) ve Sakaunyalı (eğer madenci ise) idi.

Bosnada yüksek zadedân arasında bîdayette kal'iyen bir fark yoktu. Ancak Tvrtko 1. kiralık tacını giydiği zaman, sarayına daha fazla revnak vermek için bir takım voyvoda ailelerini teşkil etti ki, bu aileler o zamandan itibaren yüksek zadedânlığı temsil etmişler ve bu meyanda bazı aileler—*Vukçice* ve *Hrvatiniçe*—yabancı memleketlerden tedarik ettikleri arşidüklük tacını elde etmenin yolunu bulmuşlardır.

Eski zamanda bütün Vlastelalar, ister fakir ister zengin olsunlar, tamâmîle müsavi hukuka maliktiler; hepsi de Knez unvanını taşıyorlardı ki, bu unvan hükümdarzadeye de şamil idi. Hepsi kendilerine *plemenita gospoda* (haiz-i-asalet efendiler) derlerdi ve bizzat Bosna kralı ve Alman imparatoru bile son Bosnalı jantiyoma raci olan bu *plemeniti gospodin* unvanından daha iyi bir unvana malik değildi.

Bosna zadedânlığında mülkiyetine malik buldukları zadedânlık mirası arazilerine ne kadar kıymet verdikleri, kendilerinin *Baština* üzerinde metfun bulduklarını Bogomil mezarlarını süsliyen muazzam yekpare oyulmuş—monolith—taşlar üzerine kayıt ve işaret etmeyi pek nadiren unutmaları ile sabittir. Bu cümleden olarak *Prečko polje*'de İvan'ın nazarı üzerinde: (kendî toprağı üstünde—*na svojoj zemlji*) metfun olduğu mukayyettir; *Hrelja* isiminde bir zatın *Presjenica*'da, sonra *Dobriilo* ve *Viganj Boban* biraderlerin *Zakovo* ve *Radoje*'de, voyvoda *Stipan*'ın *Radimnja*'da, *Stolac* civarında kendi mirasları üzerinde (*na svojoj baština*) ve *Radivoj* ve *Radosav Vukic* biraderlerin (zadedân arazisi—*na svom plemention*) üzerinde metfun oldukları tespit olunmuştur. *Radosav Valahovic*'in mezarında, adeta zadedân mülkünü dokunaklı bir surette takdis ettiği şu cümleler vardır: (*me spase sama, ere legoh na svoj plemenitoj baštini*) yani: asalet mirasım üzerinde istirahat e yatarak necatımı temin ettim ...

Vlastelin kelimesinin mefhumunu mümkün mertebe etraflı olarak elde etmek için evveleminde kaydedelim ki, bu kelimenin müteamil olan (arazi sahibi manasına pek bir taraflı bir tercüme olur) *Vlastelin* kelimesi *vlast'*tan iştikak eder ve çift mana olarak kudret, mülkiyet manasını müfit olmak üzere *vlastelin* müştak katını husule getirir. Orta zamanda *baština* (miras) ve *plemenština* (asalet-i-irkiye) nin hemen yekdiğerinden tefrik kabul etmediği daha az kayda şayan bir keyfiyet değildir; öyle ki, orta zamanda Bosnadaki derebeylere arazi sahibi olarak malik olduk-

ları imtiyazlar yanında idare-i devlete iştirakleri ve zadedgân sınıfına nisbetleri dolayısıyla da bir takım imtiyazat teveccüh etmekte idi.

Bosna Feodal Asaleti

Orta Zaman müesseselerinin Osmanlılar tarafından kabulü

Osmanlıların, Bosnada orta zaman müessesat-ı içtimaiyesini hatırlatan her şeyi bilâ merhamet tahrip ve islâmiyete tâbi olmayan her şeye karşı cellât gibi hareket ettikleri hakkında şimdye kadar tarihî tetkikatta yer bulan zihniyet kat'iyen yanlışır. Bu, belki o zamanki harp sahaları için doğru olabilir, fakat hiç bir zaman Türkün idaresine geçmiş olup, islâmiyetin hakikaten faal bir hars unsuru halinde meydana çıktığı memlekette vakî olmamıştır. Geçen sonbaharda Ragûzada keşfetmek bahtıyarlığına nail olduğum bir takım ehemmiyetli vesikalar, Bosnanın Türkler tarafından fethine doğrudan doğruya fakaddüm eden ve fethini hemen takip eden zaman zarfında Ragûza ve Bosnanın Türklerle müteakabil münasibâtı için pek mühim ve istifadelidir. Bu vesikalar Osmanlıların kat'iyen yerli müesseseleri tahrip etmeyip bilâkis bu müessesata tamamilen tetabuk etmek suretiyle o müesseselere hatta hizmet dahi ettiklerini ispat etmektedir. Bir kere Bogumil'lerin, emlaklerini kaybetmek istemedikleri için kütüphaneler halinde islâmiyeti kabul ettikleri keyfiyeti bir efsaneden ibarettir. Tarihen müspet bir tek vak'a yoktur ki, cebri ihtida keyfiyetini ispat edebilmiş olsun; buna mukabil müslümanların girdikleri yerlerdeki hristiyanları kendi dinlerinde taciz etmeden bıraktıklarının delili ise pek çoktur.

Kıymetli diplomat olan Osmanlılar fethettikleri memleket ahalisinin lisanlarına karşı yerinde bir dirayet göstermişler, sultanların dairelerinde ikinci Murattan başlayarak Kanunî Süleymana kadar inhisar halinde Türkçeyi değil, belki Rumca'yı ve daha şimaldeki Balkan memleketleri nazarı itibara alırsa, İslavca'yı ve hatta Lâtinceyi bile resmen hali mer'iyette bırakmışlardır.

Malûm bir hakikattir ki, İstanbul ve Bosna fatihi ikinci Mehmed Türkçeden başka yalnız Hırvatçayı anlıyordu; bu lisan adeta sarayının lisanı olmuştu ki, her halde Hırvat neslinden olan meşhur veziri Mehmet paşa *Opukovic* sayesinde olmuştu. Paşa Şimalî Balkan memleketinde taammüm etmiş olan kendi ana diline büyük bir itibar temin etmiş ve İsa beyden itibaren Mohaç muharebesine kadar bu lisan Bosnada munhasıran res-

mî lisan olarak kalmıştı ki, bütün Bosna sancak Beyi, voyvodaları, *Krajişnik*'leri, eminler ve bizzat kadılar tercihan bu lisanı kullanmışlar, Arapça ve Türkçe ise bilhassa yalnız şer'î mahkemelerde munhasıran istimal edilmekte bulunmuştu.

Osmanlılar memleket dahilinde buldukları zadedgân imtiyazlarını bilâtereddüt tastik ederek onları miraslarının varisleri olarak bıraktılar ve bunun için islâmiyeti kabul edip etmediklerini veya kendi dinlerine sadık kalıp kalmadıklarını kat'iyyen düşünmediler. Hatta elimde öyle vesikalar vardır ki, Bosnadaki Türk sancakları ile bilhassa Ragûza, Bosna zadedgân ahfadının taleplerini karşılayabilmek için vakfütahsis olunmuştu. Bosna voyvoda ailelerinin ahfadı da Türk istilâsından sonra yalnız voyvoda unvanını muhafaza etmekle kalmamışlar, belki buna ait vezaif ve imtiyazları da muhafaza etmekte devam etmişlerdir. Bu zamana ait elimde mevcut zengin vesaiki ihtiva eden malzimededen eski voyvoda nesline mensup olup islâmiyeti kabul edenleri berveçhi ati zikredeceğim : İshak Beyin meşhur oğlu Bosna Sancak Beyi İsa Bey voyvoda tesmiye olunmaktan geri kalmadı; sancak Beyleri İskender, Ayas bey, Süyleman Bey, Ahmet Bey, Sinan Bey, Hamza Bey, Hasan Bey, *Trebinje* voyvodası, *Baglin* ve *Mostar* voyvodası ve daha birçokları aynı unvanı muhafaza ettiler. Bizzat saray vesikalarında Türk lisan ve mevzuatına başka yerde malûm olmiyan bu unvandan orta zamandanberi istihkak iddiasında bulunanlar mahrum edilmedi.

İslâmiyeti kabul eden eşraf hristiyan milletdaşlarına kat'iyyen omuz silkmiyerek mevcut karabeti tamamile tanıdılar. Böylece Bosna Saraydaki İsa Bey hamamının banisi Gazi İsa Bey bir mektubun haşiyesinde Dük Stephan'ı biraderi olarak ve Voyvoda *Pavlovic*'i ise yeğeni olarak zikretmektedir. Sultan Beyazıt'ın damadı ve müteaddit kereler veziri olan Ahmet Paşa *Heregovic* (Hersekli Ahmet Paşa) hristiyanlığa sadık kalan biraderleriyle kat'iyyen münasebatını kesmemişti; hatta bilâkis onları mümkün mertebe Babîâli nezdinde himaye ederdi. Hersek'in Bosna'dan birkaç sene daha fazla istiklalini muhafaza etmesi de onun nüfuzu sayesinde olmuştu. Sultanın damadı Ferhat Bey biraderi *Radivoj* (1483) ile münasebatta bulunmakta devam etmişti; bu zat hususî bir vazife ile Ragûza'ya geldiği zaman hristiyan kalmış olan biraderi ile ihtayar babasını yanına almış ve onlara, kendisine yapılan aynı merasimi ihtiramiyenin ifasını talep eylemiştir.

Yalnız istitrat olarak söyliyelim ki, Bosnadaki Türk zimamdarları işgalin ilk zamanlarında hıristiyanları tercihan kendi mahrem ve mutemetleri olarak seçerlerdi. Sık sık zikredilen *Vrhbosna* sancak beyi *İsabeg İshakovic* mühim mesailde *Stephan Hvalovic'e* ve sırasıyla *Branislav, Dobroslav, Birailo Stipanovic, Aleksa, Michael, Kefaila Stephan, Zivan Pripçinovic'e* ve *Theodor* nam bir zata tevdi-i umur eder ve *Brailo Tezalovic'in* hıristiyan ahfadına Ragüza'da bulunan emlaklerinin varidatının mutazaman onlara tevdi edilmesi için ekseriya bütün kuvvetiyle kendi nefsinin ortaya koyardı. Voyvoda Ahmet Bey kaleminin şefleri olarak *Dijak Radic'i* ve emin ve mahremi olarak da *Pavko Dobruşkovic, Vukaşin Dubravçic, ve Radonja* isminde bir zatı kullanırdı. Ayas Bey kendine emin olarak *Ceribaşa vlah Svinjarevic'i* kullanırdı. Krajişnik Süleyman Bey her iki *Dijak'i Peter ve Michael'i* kâtip olarak ve *Stephan Sratinovic'i* de emini olarak istihdam ederdi. *Milivoj Mihoçevic, ve Radonja Dijakovic* Krajişnik Mustafa Beye mühim ahvalde hizmet ederlerdi. Türk hakimiyetinin ilk zamanlarında gümrük vezaifinin iltizam v. s. sinin hıristiyanlarda bulunması yukarıda söylediklerimize nazaran pek tabii görülmek lâzım gelir.

Yukarıda zikrettiğimiz bu misallerden anlaşıldığına göre, fethi takip eden ilk on sene zarfında hıristiyanlar ile Türkler arasındaki münasebat pek samimi idi ve başka türlü olmasında imkân yoktu; zira iki biraderden birinin islâmiyeti kabul ettiği ve diğerinin ise eski dininde sadık kaldığı çok defa vaki idi.

Bosnalıların lisan ve dinlerine hürmet etmek Türklere nasıl muvafık gelmişse bu, daha ziyade içtimaf ve feodal müesseselere karşı evleviyetle vaki olmuş ve hatta Bosna'da Türkler islâm âleminde filhakika hiç bir benzeri bulunmayan aile teşkilâtını tanımışlardır. Malûmdur ki, Osmanlı İmparatorluğu soy teşkilâtına kat'iyen malik değildi, onlarda ailenin temadisi duygusu, asılzadelik, hatta bizzat aile ismi mefhumu noksandı. Oğul, isminin yanına babasının ismini sadece koyduğu ve büyük babasının ismini bilmediği de çok defa vaki olurdu. Avrupa manasıyla onlarda feodal müesseselerinden hiç bir iz bile yoktur... Osmanlıların, Bosnayı zapt ettikleri zaman burada tesadüf ettikleri feodal ve araziye mütedair müesseseleri tanımaları şüphesiz bu müesseselerin muhafazakâr kıymetini takdir etmelerinden ileri gelmiş olup Knez unvanını türkçe Bey unvanı ile değiştirmek — Ragüza rektoruna da Knez Bey demişlerdi — ve bütün müesseseye Türk renk

ve cilâsı vermekle iktifa etmişlerdir. Bütün şarkta sadece nezaket unvanı olan "Bey," kelimesi Bosnada orta zamandaki Vlasteli kelimesine manaca tekabül etmiştir.

Bu şerait altında — bütün Türkiye İmparatorluğu dahilinde Arnavutluk müstesna — Bosnadaki orta zaman asaleti inkıtasız bir sıra takip ile bugüne kadar devam edegelmiştir. Misal olarak şeceresi tâ Orta Zamana kadar giden bazı müslüman ailelerini zikretmek isterim: *Babici, Brankovici, Filipovici*, — ki bunlardan iki şube Hırvatistanda yerleşmiştir — *Hrasnicas, (eskiden Ostaic - zablanici) Jazici, (Jakšic), Kopçici, Krasojevici, Krejici, Kulenovici, Kapici Kukaviçici, Ljubovci, Ljubunçici, Moştire Opijaçi, Ozegovici, Preljubovici, Repovici, Sokolovici, Svetaçkovici, Todrovici, Tvrkovic, Zeçevici, Zvizdici, Zdralovici*.

Bu ailelerden birçoğunun aile arması bugün dahi *Fojnica*'nın arma kitabında görülebilir.

Nesli kalmamış olan ailelerden sadece *Şestokrilovice* yi zikretmiştim ki meşhur Türk seyahatnamesi müellifi *Evlîya Çelebi* bu aileden daha on yedinci asırda *Ulogda* Mehmet Bey isminde bir zata tesadüf etmiştir.

Bazı eski aileler modaya tâbi olarak eski aile isimlerini türkçeleştirmişlerdir: Alajbegovici (evelce: *Tihçinovici*), Dzenetici (evelce: *Rajkovici*. bakın Dzenet yani cennet), Başagici - ki ötedenberi Vukmanovici - Şahinpaşıcı (eskiden: *Sokolovici*, bakın Türk. şahin).

Bizzat Bosnaya dahil olan Osmanlı ailelerinin ancak eski Bosna aileleri ile izdivaç rabitası teşkil eylemek suretiyle yerli ahali meyanna girmek istemeleri hususunda Bosna Saray belediye reisi Mustafa Bey fazıl Fadilpaşic bir misal teşkil eder. Bu zat ekseriya pederinin bir *Tihçinovic* ile izdivaç ettiğinden kendi damarlarında da orta zaman asalet (magnat) kanının dolaştığını gururla söyler dururdu.

yukarda verdiğimiz malûmat ile sözü biraz sadet harici olarak uzattık, fakat biz bu tafsilâtin zait olmadığı fikrindeyiz; zira bu malûmat hiç olmazsa ima suretiyle olsun, evvelâ Bosnadaki Türk fütûhat devresinin hiç bir suretle iki muhtelif dünya ve hayat telâkkilerini cezri surette yekdiğerinden ayıran siyah bir çizgi arzetmediğini, saniyen, Bosnanın bugünkü müslüman asaletinin büyük bir kısmı itibarıyla orta zamandaki feodal nesillerin ahfadının inkıtasız bir temadisi olarak mevcut bulunduğunu ispat eder.

Biz, feodal hakk-ı- milkiyet ve arazi müesseseleri hususunda bu vakıayı göz önünde tutmanın ehemmiyetsiz bir şey olmadığı fikrindeyiz.

Orta Zaman Feodal Müesseselerinin Türk Feodal Müesseseleri Üzerine Tesirleri

Kıymetli bir Sırp müverrihi-*Stejan Novakovic*- Türk İmparatorluğuna ait tarihinde, Sırp isyanından evvel Türkler zamanında Bosnadaki arazi milkiyeti hakkında mevcut hukuk nokta-i nazarıyla Sırbistan'da ve diğer Osmanlı İmparatorluğu dahilinde mer'f olan nokta-i nazarlar arasındaki büyük farka nazar-ı dikkatı celbetmiştir. Bundan başka elyevm Bosna Meb'usan Meclisi Reisi Dr. *Savfet Bey Başagic'in Ogledale* isimdeki risalesinde aynı mevzuata ait bir sıra tetkik neşretmiş ve mufassalan Bosna arazi ve ahvali ile meşgul olmuştur ki, bu meseleye karşı bir alâka besliyen herkesin okuması lâzımdır. Ben bu neşriyata dikkati celbederken yalnız bazı vakıaları ortaya çıkarmak ve bu meyanda bazı mutalâalar da ilâve etmek isterim.

Herkesin malûmudur ki, Türk Kavanin-i mevzuası yalnız mülk dedikleri bir nevi irsî arazi milkiyetini tanımaktadır; sair diğer arazi ve toprak beytûlmal-i müslimîn olup sultan, metbu sıfatıyla dikkatli-yalnız yüksek hizmetler mukabilinde şahsa ad personam bahşedebilirdi. Böylece şayan-ı dikkat olan askerî timar hasıl olmuştur ki, sahibini -sipahi- bilhassa harp vukuunda berat-ı şahanedeyan beyan edilen hizmetleri ifaya ve harba iştirak ile mükellef kılınmaktadır. Bu timarlarla ona benzeyen zameatler orta zamandaki *Baştina*'dan, irsen müntekil olmamak ve şahsa verilmek suretiyle ehemmiyetli bir surette ayrılmaktadır.

Diğer mühim bir fark ta, timar olarak verilen madde emlak ve araziden olmayıp beratta etraflıyla beyan edilen saba dahilindeki sultan tarafından timar sahibine terkedilen devlete ait bazı varidatı kendi hesabına cibayet hakkı olmasıdır. Bu varidat başlıca öşür ve gümrükten başka mevaşiden, yün, balmumu, bal, içyağı, tütün v. s. den alınan vergilerdir. Bunlara ayrıca haraçtan ve tapu harcından muayyen bir hisse de inzıam etmektedir.

Bu varidatın yüksekliğine göre böyle bir timara senevî yirmi bin akçadan düne olursa "timar", ve 20,000 akçadan fazla olursa "zeamet", tesmiye olunur. Timar sahibine "sipahi", zeamet sahibine ise "zaim", derler.

Bu timarlar —tekrar söyliyelim— irsen müntakil olmayıp bunlara sahibinin vefatından sonra başkaları tarafından tasarruf edilmektedir. Kezalik timar, sahibinin hayatında, şayet timar sahibi harp vazifesini ifada ihmal gösterirse, vali tarafından nezolunabilir. Zaten harba iltihak talebini ihtiva eden buyrulduklarda alel'âde son cümlede harp vazifesini ifaya müsaraat etmiyenlerden timarları nezolunacağı hakkında bir ihtar mevcuttur. Filhakika bu nevi müsaderelerin icra edildiği hakkında ilk Sırp isyanı zamanından deliller mevcuttur.

İslâm zihniyeti için karakteristik olan bir nokta da bir araziye sahip olan kimsenin hakikatte yalnız muayyen bir zaman ve araziden intifa etmesi ve fakat bilfiil o araziye sahip olmasıdır. Şunu da beyan etmek lâzımdır ki, mülkten başka hiç bir arazi vakıf hususuna tahsis edilemezdi [1].

Binaenaleyh burada tesadüf ettiğimiz zihniyet orta zamandaki feodal ve arazi sistemine istinat eden zihniyetten cezri olarak ayrılmaktadır. Osmanlıların Bosnayı fethettikleri zaman memleket dahilinde tesadüf ettikleri feodal şeraite yalnız müsaadatta bulunmak ve eski feodal sistemi bütün kuvvetiyle ifa etmek mecburiyetinde kalmayıp, belki bizzat sırf islâmî müesseseleri bu sisteme uydurmuş oldukları ve bu suretle *Bosnaya büyük Osmanlı İmparatorluğunun diğer ayaletlerine nazaran daha ziyade ruçhanı haiz bir mevki verdikleri* çok ağır basan bir hakikat teşkil etmektedir.

Osmanlılar evvelâ arazi milkiyetinde tevarüs mefhumunu tanımaya mecbur olmuşlar ve resmî Türk lûgatine *Baştina* kelimesini verasetle müntakil arazi için koymuşlardır. Biz zaten bu kelimeyi daha çok evvel Türk vesikalarında buluruz. Böylece ikinci sultan Mehmet 1472 de Hersek eyaletine tâbi Pasangibeg sancağına tevcih edilen bir fermana, esir edilerek götürülmüş olan bütün Canalı'lerin Ragüzahlara iade edilmeleri emredilerek bu emri ifa etmiyenlerin timar ve baştina'larından da mahrum edileceklerini beyan etmek suretiyle tehdit etmişti: (... *neke mu bit uzroka u timaru ali u baştine*).

Türklerin Bosnayı fethini takip eden ilk on sene zarfında *Baştina* kelimesinin daima irsen müntakil arazi manasına kullanıldığı hakkında mahkeme sicillerinde müteaddit misaller mevcuttur. Bu hususta kanaat hasıl etmek için Sarajevo'da *Careva*

[1] Bakın : Nic. v. Tornan : Müslüman hukuku (Das Müslimische Rect). n. 52.

Dzamija kütüphanesindeki sicillere firarî bir nazar fırlatmak kâfidir. Bu kelime sicillerden türkçe lûgatlere intikal etmiş ve Sultanın hususî muvafakati olmadan kendiliğinden babadan olan irsen müntakil arazi manasını ifade etmiştir.

Bosnalı feodal beylere yapılmış olan müsaadatin tesiri altında kendiliğinden Bosnaya mahsus berveçhi ati düz arazi taksimatı inkişaf etmiştir ki atideki kısımlara tefrik olunur: arazi-i-öşriye, yani müslümanlara bahşedilen irsen müntakil arazidir ki bundan yalnız öşür ve *resmi çift* adı verilen 22 akçalık vergi devlete verilmekte idi, (*arazi-i-haraciye*) yani hiristiyan velastela'larda bırakılan irsen müntakil arazi —türklerden evvelki Bastina—ki, öşür ile Spenza adı verilen 25 akçalık bir vergiden mada bir haraç (daha asrî ifade edilirse) askerî fidye ücreti tediye edilmekte idi.

Hâs (havas), bu Sultanın kendisine tahsis ettiği bir arazidir ki, varidat kendi hesabına cibayet edilirdi. Alelâde iltizama verilen madenlerde (*Carski hâs*)'a aittir. Ragûzada tesadüf ettiğim vesikalarda Bosnanın fethin-i takip eden ilk on senelik zaman zarfında bu nevi hassa-i-şahanenin *Olovo* ve *Srebrenica* iltizama verildiği mükayyettir. Bu *hâs* veya *havas* o nevi arazi-i-şahaneyi teşkil ediyordu ki, kiralık Babıaliye ilhak münasebetiyle 2000 000 lira tediyeye mecbur olmuştu.

Zikredilen bu üç nevi araziye *arazi-i-memleket* ismi verilen umumî orman veya meraklı diğer bir nevi intizam ederdi ki, kezalik irsen intikal edebilirdi [1].

Bunun hüccetleri 15 ve 16 ncı asırlardaki her nevi tapularda bilâ istisna mevcuttur ki, emlâke ait olarak alelâde ormanlarda beyan edilmiş olup hatta her halde türkçe tercümesinde orta zaman vesikalarından iktibas olunan şu : *cum omnibus jribus et pertinentus* cümlesi de bulunmaktadır. Bu cümle ile hakk-i-milkiyetin şumulü tarif edilmektedir.

Yukarki tasnif bidayette okadar bariz idi ki, bilâhara müslümanların eline geçen arazi-i-haraciye bu karakterini muhafaza etmiş ve bu nevi emlâkin müslüman sahipleri de spenza ve haracı tediye mecburiyetinde kalmışlardır.

Orta zamanda Bosnadaki *Bastina*'ya esas teşkil eden hukukî mülâhazanın kabulü, Bosna ile diğer memleket kısımları arasında

[1] Bir misal zikretmiş olmak için kaydedelim : arazi-i- memleket (Dobra Çesma) Trebevic eteginde Firuz Beyin mülkü idi.

diğer bir fark daha hasıl etmişti; yani sonuncularda arazi-i-miriye umur-u-hayriyeye vakfetmek memnu olduğu halde Bosna'daki emlak sahiplerine bu husus için müsaadelerde bulunulmuştu.

Orta zaman asaletinin, ananevi milkiyet hakkını gördüğü gibi bütün şümulü ile muhafaza etmesinden sarf-ı-nazar, bu hakka esas teşkil eden hukuki mülâhazanın da halis islâm müesseseleri üzerine şayan-ı-ehemmiyet derecede mükabil tesiri olmuştur.

Evvelce zikredildiği gibi gerek timar ve gerek zeamet bidayette sırf şahsî bir fiç olup irsen intikal edemezdi. *Halbuki Bosnada bu irsiyete de müsaade edilmişti.* Acaba bunun *Baştina* ile aynı vaziyete konmasının, sessizce bir teamül suretiyle mi yoksa hususî imtiyazlara istinaden mi vaki olduğu henüz tesbit edilmemiştir; fakat Bosna sipahilerinin, diğerlerinin aksine olarak, mülk ve rütpeyi evlâtlarına irsen intikal ettirdikleri bir hakikatti. Böylece Bosnada eski soy asaleti yanında genç bir askerî asalet doğdu, bahusus mütaaddit serhatkaptanlıklarında bazı aileler adeta marazi bir itibara maz'har oldular. Bunlarda isimlerine *beg* unvanını verdiler, daha küçüklerine de *ağa* denildi. Pasici, begovici, agici ve yahut daha yüksek askerî veya mülkî vazifelerden iş-tikak ettirilen hecelerle nihayet bulan kelimeleri isimlerinin sonunda kullanan aileler bunların evlâtlarını temsil etmektedirler.

İlk Türk Arazi Kanunnamesi

Sırf Bosna emlak ve arazi şeraiti, neticede devletin bu şeraiti idarî istikamette sahip olmasını da icap ettirdi. Bu cümleden olarak Bosna fatihi ikinci Mehmet 1475 senesinde yani fetihten on sene sonra bir emir vermiye mecburiyet görmüştü ki, "*timar-ı-Eşkinci*," de denildiği gibi bu ondan evvel hiç kimsenin hatırına gelmemiştir. Fatih bu emrinde arazi kadastro teşkilî lüzumunu bildiriyordu: Bu zamana ait elime düşen bir vesika Bosnada şehir ve köyleri tahrir etmekle muvazzaf bir komişere aittir. Bu kadastro bilâhara 1515 te Sultan Selim zamanında yeni yoklamaya tâbi tutulmuştur.

İslâmiyeti kabul eden Vlastela—daha küçük asillerden sarf-ı-nazar—topraklarını bizzat kullanmazlar, bilâkis orta zamandaki irsen muntakıl iltizam sistemini tamamen muhafaza ederlerdi. Hukuk-u-şer'îye buna mümâsil hiç bir hal tanımadığından ve binaenaleyh bu hususa müteallik hiç bir hukukî desatir olmadığından bu sayede Bey ve Kmet arasında tahaddüs eden münazaaları

mümkün merteye tahdit edebilmek için suret-i- mahsusada bir arazi kanunnamesine ihtiyaç hasil oldu.

Bu sahada ilk tecrübeyi yapan zat Büyük Süleymandır. Süleyman Budin'i 3 recep 937(1530) tarihinde fethettikten sonra meşhur kanunnamesini Rumeli Beylerbeyi *Mustafa*'ya resmen ilân için göndermişti. Bu kanun, methalinde de denildiği gibi, muhtelif Sancak Beylerinin tanzif edildikleri bir ankete istinaden husule gelmiştir; fakat bundan evvel aynı Sultanın küçük bir kanunnamesi mevcut olduğunu haklı bir esasa müsteniden zannetmekteyim, zira elimde mevcut bir yazma, her türlü zavahire nazaran, 1530 kanunnamesinden daha eski olup mühtelif cürüm ve cinayetlere ait bir takım ceza hükümleri yanında oldukça mufassal bir mephasi ihtiva etmektedir ki, bu mephasta arazi ahkâmına ait oldukça mufassal hükümler münderiçtir. Bu eser teknik ve suret-i- tatbik itibarıyla buna takaddüm eden on sene evvelki müteaddit eski Hırvat *Urbar*'ını hatırlatmakta olduğuna nazaran, bunun bu eski Hırvat kanununun tesiri altında meydana geldiğini bilâ ihtiyar kabule mecburiyet hasil olmaktadır. *Şecere-i-Nu'mâniyye* nazaran, kadıasker ve bilâhara Şeyhülislâm olan Ebüssuut efendinin(ki kanun name-i- Süleymanın camiidir)Zvornik civarında dünyaya gelmiş bir Bosnalı olması ve aynı Sultanın meşhur veziriazamı *Mehmet Paşa Sokolovic*'in de kezaalik Bosnalı(Vişegrad Sancağından)olması bu fikrimizin isabetinde bize hak verdirir.

Kanunnamenin, tımar ve zeamet bahşeden Sultan ile tımar ve zeamet alan sipahiler arasındaki münasebata ait olan diğer ahkâmın Zinkeisen kendi tarihinde mufassal olarak bildirmiştir. Bunun için burada Süleymanın neşretmiş olduğu *Urbar* ile kanunnamenin arazi sahibi sıfatıyla sipahilerler irsî mültezim Kmetler arasındaki münasebatı tanzim eden ve bugünkü Bosna ahvali için şayan-ı-dikkat olan ahkâmına işaret etmek istiyorum.

Başlıca mühim mevzuat şunlardı:

Mal sahibinin muvafakatiyle yerleşen her bir adam onun çiftçisidir, yani Kmet'idir; eğer müşterek yaşıyorlarsa, buna çocukları ve biraderleri de defterde çiftçi olarak kendini kaydettirmiş ise tımar sahibi olan Beyin (sipahi) emri altında bulunurdu. Hiç bir irsî iltizama girmiyen diğer hıristiyanlar ise *mumcu*'nun emri altında idiler.

Sipahiye bahşedilen veya irsen intikal etmiş olan mülkü dahilinde tamamile hususî bir hak, bir tapu resmi cibayet etmek hakkı teveccüh etmekte idi. Tapu resminin ne olduğunu tespit

etmek için evvelâ kanunname ahkâmına bakalım; bu ahkâma nazaran, tapu resminde din hiç bir fark tevhit etmemektedir; yani bu resim hem müslümandan hem hristiyandan cibayet edilmekte idi. Dr. Başağic bu kelimeyi şöyle tarif ediyor: tapu hakkı irsi haiz servet hücceti olup bununla gayri menkuller bir elden diğer ele geçer. Bu tarife nazaran tapu resmi hakikatte orta zamandaki Poklon demek olup burada bir defa da paraya kalbolunmaktadır. Filhakika Kmet tapu resmi ile irs hakkını tediye etmektedir ki, bununla sipahi ile aralarında mevcut iltizam şeraitini kendi hakk-ı-irse malik olan evlâtlarına nakletmiş olur ve serbes toprak sahipleri de böylece tapu ile elde edilen arazinin hakk-ı-verasetini satın alır. Bu tapu resminin miktarı şu suretle ölçülür ki, bu para ait olduğu arazinin bir senelik umumî mahsulünün kıymetine müsavi olsun.

Kim ki bir sipahinin arazisinde yerleşirse toprağı tarla haline getirip işlemeden evvel tapu resmini tediye etmezdi, ve ancak tapu parasını tediye ettikten sonra bu arazi dahilinde kıymet hakkını iktisap eder ve şeraitini bizzat tayin etmiş olduğu ve yahut mahallince mutat olan hakkı aynen ve muntazaman icra ettiği müddetçe bu hakkına malik olmakta devam ederdi.

Eğer bir köylü on seneden ziyade bir müddet bir toprağı işleyip te sipahi tarafından hiç bir tapu resmi istenmemişse köylü bu vaz'iyette arazinin serbest mal sahibi olacağından burjuva sınıfına ithal olunurdu.

Eğer bir köylü bir araziye ekilebilir bir hale getirirse sipahi onu hiç bir suretle üç senenin mürurundan evvel azledemez ve araziye başka birine veremezdi; bu takdirde o köylü, başka bir talebin mevcut olması halinde o işlediği araziye tercihan satın almak hakkına da malikti.

Eğer bir Kmet, Kmet arazisinden başka hususi araziye malik olmuşsa sipahi o araziye hiç bir suretle temellük iddia edemezdi.

Tapu ile istihsal edilen Kmet hakkı hiç bir resim vermeksizin doğrudan doğruya erkek evlâtlara geçtiği halde bilvasıta karabette biraderlere yalnız tapu resmi tediye edildikten sonra geçebilirdi.

Kadın vârisler de kezalik tapu parası tediye etmeye mecbur olup yalnız ancak arazinin nısfı üzerinde hak iddia edebilirlerdi.

Eğer bir Kmet gayri reşit çocuklar terkederse sipahi, araziyi işletmek üzere başka birisine vermek salâhiyetini haizdi;

fakat Kmet'in erkek çocukları büyüdüleri zaman tapu tediye etmeye mecbur olmadan bu araziyi geri talep etmek hakkını haiz bulunurdu. Kezalik kızlar da, söylediğimiz gibi, babanın mahdud miras hakkını, ancak araziyi muntazaman işletebilecek bir kimseye malik olabildikleri takdirde, haiz bulunurlardı ; halbuki dullar miras hakkından hariç tutulurlardı .

Kmet bundan başka , sipahinin muvafakatini talebe mecbur olmadan her an kmet arazisini terketmek hakkını haiz idi. Halbuki sipahi Kmet'i yalnız bazı şerait tahtında arazisinden azledebilirdi. Bu azil için ise en mühim sebep Kmet'in , araziyi emre muvafık bir şekilde idare etmemesi idi; eğer Kmet dönüm başına bir harman yeri vüs'atinde bir mahalli ve yahut çiftlik başına iki ve daha ziyade dönümü işlenmemiş ve ekilmemiş bırakırsa o zaman Kmet azlunabilirdi; ve yine Kmet üç sene müddette hakkını muntazaman tesviye etmezse azledebilirdi . Bu takdirde : Feyezan, heyelân, araziden taş çıkması v. s. gibi sebepler bu hakkın sakit olması için mücbir sebepler teşkil ederdi .

Süleymanın arazi kanunnamesinde Kmet tarafından ağa veya beye aynen verilecek verginin miktarının tespit edilmemiş olması şüphesiz ehemmiyetsiz bir mesele olmayıp her halde devletin bu meseleye müdahale etmek istemediğini göstermektedir ; esasen şu sebepten dolayı da buna imkân yoktu : vergi hisseleri yalnız toprağa ve meyvaların cinsine göre değil , belki bazı arazi kısımlarına göre de tebeddül ederdi; meselâ bazı nahiyelerde devlet meyvalarından üçte bir, diğer nahiyelerde beşte bir, hatta mahal mahal bütün mahsulün beşte biri verilmek mecburiyeti hasul olurdu. Velhasıl burada orta zamanda mutat şerait ibraz-ı-galebe ederdi ki, bu şerait ananevî bir itiyat hakkı halinde intikal ederdi . Verginin miktarı dolayısıyla ağa ile Kmet arasındaki münasebet şahsî hukuk mahiyetinde ise bu hukuk-u şahsiyenin karakteri buna nazaran hakk-ı itiyat ile, daha tam söylemiş olmak için, âdet ile tahdîf olunurdu . Süleymanın kanunnamesinde, tedahülde kalan hakkı, Kmeti mahkeme vasıtasıyla takip ederek temin etmekten şer'î mahkemelerin memnu bulunmaları bu nokta-i nazarı göstermektedir.

Sultan Süleyman'ın Kanunnamesi, irsî iltizam şeraitinden tevellüt edebilecek olan bütün ihtimalleri bittabi derpiş edemezdi. Ekseriya bu kanunnamede derpiş edilmemiş olan pek çok vak'alar vukubuluyordu. Bu gibi ahvalde münazaalar Şeyhülislâm tarafından bir fetva ile kat'iyen fashedilirdi. Osmanlı İmparatorlu-

ğunda harp ilânı , sulh ve ittifak muahadeleri akdi gibi en mühim devlet umurunun munhasıran bir fetva ile ifa edildiği nazarı dikkate alınrsa, arazi umuruna ne kadar çok ehemmiyet verildiği görülür. Bu imtiyaz Süleymana kadar munhasıran islâmiyetin en büyük reisi olan Şeyhülislâmlara ait idi; fakat Şeyhülislâmlık umuru vüs'at kazanıp ta vazaifin tamamile ifası mümkün olmayınca eyaletlerdeki müftüler de arazi münazaalarını bir fetvaya istinaden hal ve fasletmek salâhiyetine malik oldular.

Adedi çoklara varan bu fetvalardan bir danesini ele almak isetrim. Bu fetva bilhassa yerli Bosnalılar tarafından yani Bosna arazi hususatına vâkıf olanlar tarafından verildiği için mühimdir. Süleymanın kanunnamesini cemedden Ebüssuut Efendi tezi hallediyordu : (Sultan düşman istihkâmını fethedip te havalisini dizdar ve hemşehrîlere mer'a olarak verir; bu araziye elde eden sipahi mer'aya Kmet yerleştirir ve hemşehrîler buna karşı protesto ederlerse : Elcevap : sipahiye hak vermelidir; zira toprağın kıymeti iskân suretiyle artmıştır) .

Bosnalı Mehmet Efendi hicrî 1018 senesinde verdiği bir fetvada, sipahinin müsaadesi olmaksızın Kmet'in yapmış olduğu her hangi bir binayı yıkmak hakkı sipahiye tastik edilmiştir . Diğer bir fetva islâmiyete giren birinin hıristiyanlığa sadık kalan babasından kalan miras hakkını tanımamaktadır; mamafih bu hüküm bilâhara zayıflayarak mühtedinin bu miras hakkı tastik edilmiştir, öyle ki, eğer bu mühtedi varisin oğlu ise tapu parası vermeden, eğer biraderi ise tapu parası vermek suretiyle bu mirasa hak kazanırdı .

Diğer fetvalarda bulunan bir hükme nazaran bir köyün sakinleri arazilerini hırsızlık vukuatı yüzünden terkederlerse üç sene zarfında geriye avdet etmek müsaadesine maliktirler. Bn müddet geçerse avdet edemezlerdi, yalnız sipahinin muvafakatini almışlar ve aynı zamanda tapu parasını vermişlerse mesele değişirdi; bu takdirde ise yeni bir irsen müntakil iltizam için mukavele yapmak lâzımgelirdi .

Diğer bir fetva da, kanunnameye *zımnî olarak* mevcut olan bir vaziyeti mevzuubahs eder. Şöyleki, çiftci (Kmet) sipahinin muvafakati olmadan yerleşirse, hakkını muntazaman tediye etse bile onu arazisinden azletmek ve uzaklaştırmak hakkı tastik edilmektedir .

Bu sathî izahatımı, 1047 senesindeki Sultan Ahmedin kanunnamesini — ki bazı arazi mesailini de ihtiva etmektedir — zikrederek bitiriyorum .

Bosna arazi meselesinin daima Osmanlı İmparatorluğunu kolayca sarsabilmek için manivelâ hizmetini gördüğü zamana ait olan işgalden evvelki arazi kanunnamesini — bu kanunun ruhu hakkında hukukçu ve tarihçi tabiatıyla iki türlü düşünerek birinin kıymetini mübalâğa ile ölçtüğü şeyleri diğeri kolayca kıymetten düşüreceğinden — burada mevzubahs etmek istemedim .

[Dr. Giro Truhelka'nın 1911 de Sarajevo'da neşredilen "*Die geschichtliche Grundlage der bosnischen Agrarfrage*", adlı risalesinin Köprülüzade Ahmet Cemal bey tarafından tercümesidir].
